

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

M 11

Ont öga, ond tunga, hågsa.

Frågorna avse att bringa i erinring historier, uttryck, benämningar och ord, som hörts på orten och som äro karakteristiska för ortens tradition. Sagesmännens berättelser upptecknas så noggrant som möjligt med användande av deras egna ord och uttryck.

Ont öga.

1. Har man berättat om personer med ont öga och har man därvid antytt hur det kommit sig att personen i fråga haft ont öga eller varit ondögd? Har man berättat att någon varit född med ont öga? Har den förstfödde alltid ont öga? Eller har det onda ögat förvärvats efter födelsen, då t.ex. barnet fått dia över fyra påskfaster (d.v.s. över fyra år)?

2. Säger man att man själv rår för sitt onda öga? Kunde vem som helst få ont öga genom att man lät avunden få makt med sig? Medförde illvilja, hat, onda önskningar o.dyl. att man fick ont öga?

3. Kunde man av ögonens utseende se att en person hade ont öga? Berättas något om blickens makt hos personer med olikfärgade ögon, bruna ögon, röda ögon, ormögon, kattögon, skelögda o.s.v.?

4. Berättas om att främlingar i allmänhet misstänkts för att ha ont öga eller att vissa personer (skarprättaren, hästflåaren o.dyl.) ha det?

5. Talar man om svåra ögon? Är svåra ögon och ont öga detsamma till sin betydelse? Eller är svåra ögon mindre farliga?

6. Vad berättar man om det onda ögats makt och verkningar? Har ont öga förorsakat sjukdom och död? Vad berättas om onda ögats (eller svåra ögons, skarpa blickars) inverkan på smörkärning, ystning, bak, brygd, vävning, spinning o.s.v.? Hur kunna de verka på människor? Äro barn särskilt ömtåliga för onda ögon? Har det berättats att barn

fått en viss sjukdom då en viss person sett på dem? Det onda ögats inverkan på kor vid kalvning, mjölkning? Dess inverkan på husdjur i övrigt? Medför det onda ögat alltid sjukdom eller blott mindre olyckor, otur i arbete, motigheter o.dyl.? Vilka uttryck kunna användas för att ange det onda ögats verkningar? På Gotland har man t.ex. kunnat säga: "Det har kommit ont öga över grädden" (och därför ger den ej smör vid kärningen).

7. Äro alla mottagliga för påverkan av det onda ögat eller har det berättats om några som varit omottagliga (såsom t.ex. prästen, den förstfödde, söndagsbarnet o.s.v.)? Var man under vissa omständigheter särskilt mottaglig (vissa viktiga förrättningar, arbeten)?

8. Har man talat om några skyddsmedel mot det onda ögat? Har man kunnat bota den skada eller sjukdom som onda ögat förorsakat? Har man berättat om att den med onda ögat blivit röjd, blivit straffad, fått förebråelser, varefter skadan varit avhjälpt? Finnas skyddstecken mot ont öga och hur se de ut? Kan prästens blick upphäva verkan av det onda ögat? Säger man att man skall akta sig för att förarga folk med ont öga?

Önd tunga.

9. Berättar man om att personer haft önd tunga i den bemärkelsen, att det de talat om blivit liksom förtrollat, blivit förgjort, misslyckats? (Här avses alltså ej önd tunga i betydelsen elak, giftig tunga, då man med berätt mod genom förtal, tillvitelser o.dyl. sårar och skadar sin nästa). Vad är det för personer, som ha önd tunga? Kan man vara född med önd tunga? I Västergötland sägs t.ex. att barn, som diat över sju fastor, fingo önd tunga. Ha avundsjuka och ondsinta personer önd tunga, så att de kunna skada genom att rikta sina ord till en person eller genom att blott yttra sig om en person eller sak?

10. Kan vem som helst eller blott särskilda personer bringa skada åstad genom att tala överdrivet berömmande om en person, ett djur, en sak? Har sådana berömmande ords verkan att göra med önd tunga eller är önd tunga något annat? Vad menas med begapa?

11. Har man något särskilt uttryck angivande att man råkat ut för önd tunga? I Västergötland kan t.ex. sägas få ord om sig.

12. Hur har man kunnat skydda sig mot ond tunga? Finnas berättelser om hur man sökt upphäva verkningarna av ond tunga? Från Västergötland berättas t.ex. om en ko som blivit förhäxad av ond tunga och som botades genom att personen med den onda tungan blev röjd. På vissa håll har man ansett det nog att förövaren blivit röjd och fått mottaga klander: "Du har förtrollat min ko!" Även berättas om att faran att den onda tungan (eller berömmet) skall skada kan avvärjas blott man skyndar sig att instämma i berömmet men därvid tillägga: "Gud bevara't! Kösse't i röva!" Från en socken i Västergötland uppges följande: En ko, som fått ord om sig skall ha ord i sig, d.v.s. botas genom att ett blad ur almanackan bakas in i deg och ges in kon. Sådana berättelser om botande av ond tungas verkningar, som här blott i korthet antytts, skola upptecknas utförligt med användande av de särskilda ord och uttryck, som sagesmännen själva använda.

Hågsa.

I vissa trakter i vårt land har man berättat om att människor och djur kunnat bli plötsligt illamående, maktlösa, sjuka genom att en person tänkt på dem - i regel tänkt vänligt på dem, i tankarna ömkat dem eller berömt deras hälsa, deras friska utseende, deras duktighet i arbete, deras aptit e.dyl. På vissa orter har man menat att tankens skadliga verkan berott på avund eller missundsamhet.

13 . Vad kallas det att genom sin (ofrivilliga eller frivilliga) tanke göra någon illamående, maktlös, sjuk eller göra så att personens arbete eller förehavande i övrigt går på tok? I olika socknar i Dalarna påträffas uttryck som hugsa, hogsa, hoxa, oxa, hågsa sig, förhågsa sig, hågsa ned m.m. Ordet hågsa har annars även betydelsen tänka på, fundera på, bekymra sig för, utan att någon föreställning om skadlig verkan förknippas därmed. I vissa trakter betyder uttrycket hågsa någon att man livar upp en (kanske tungsint eller slö) persons sinne.

14. Kunde vem som helst eller blott vissa personer skada genom sin tanke (hågsa)? Kunde flera på en gång hågsa samma person (skolbarn hågsa sin lärarinna)?

15. Voro vissa personer (barn) särskilt utsatta för att bli hågsade? Var man vid vissa tillfällen särskilt utsatt för att bli

hågsad, så som vid måltid, under vissa arbeten?

16. Kan man hågsa sig själv, sitt eget arbete?

17. Kan man hågsa en frånvarande? Måste man kunna se den man hågsar? Tänker man sig att blicken har någon särskild betydelse vid hågsandet?

18. Hade yttranden (beklaganden, klander etc.) någon betydelse i detta sammanhang?

19. Hågsade man med vett och vilja eller skedde det alltid i ren tanklöshet? Kunde man oavsiktligt hågsa någon och samtidigt ha klart för sig, att man gjorde det?

20. Hur skulle man göra för att undvika att hågsa?

21. Hur skyddade man sig för att bli utsatt för hågsning? Kunde man bära på sig något skyddsmedel?

22. Hur upphävdes verkan av hågsningen (botemedel mot den sjukdom, maktlöshet etc., som vållats av hågsningen)?

Svaren på frågorna bära kompletteras med berättelser om egna eller andra personers upplevelser i här berörda avseenden.